

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/28>

Беспаль О.Л.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Катеринчук К.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЩОДО ДІТЕЙ У СІМ'І

У результаті аналізу судової практики, анонімного опитування працівників служб у справах дітей встановлено фактори, що детермінують ці злочини. Одним із найважливіших факторів вчинення багатьох злочинів є негативний досвід із батьківської сім'ї злочинця, який посідає чільне місце в системі детермінант, оскільки в дитячому віці формуються фундаментальні моральні засади, цінності, основи відносин із членами сім'ї, виховання дітей, виконання сімейних обов'язків тощо, якими особа буде керуватися все своє життя. Ще одним фактором мікрорівня є пасивність (неповідомлення) осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про факт вчинення насильства в сім'ї (у тому числі й щодо дітей). Таке неповідомлення призводить до латентності злочинів проти життя та здоров'я дітей, а також до безкарності винних осіб.

Результати аналізу кримінальних проваджень засвідчили, що у близько чверті вироків був встановлений факт «неприятні стосунки». Таке формулювання не дає змоги встановити причини та умови конкретного злочину, тому залишаються поза увагою істинні мотиви його вчинення. Такими мотивами під час вчинення цих злочинів є: бажання позбутися потерпілого, покарання, бажання виховати і дисциплінувати, зігнання злості та агресії на потерпілого, самоствердження, ревності, ненависть тощо.

Зроблено висновок, що детермінантами мікрорівня злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, є: негативний досвід із батьківської сім'ї злочинця, пасивність осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про факт вчинення насильства в сім'ї щодо дітей, мотивація злочину, тобто ті внутрішні спонуки, якими керується конкретна особа під час вчинення злочину проти життя та здоров'я дитини.

Ключові слова: життя, здоров'я, діти, насильство, детермінанти.

Постановка проблеми. Проблема детермінації злочинності є однією з найважливіших і найскладніших проблем не лише в науці криминології, а й у практичній діяльності юристів, психологів, соціологів. Як слушно зазначила А.Б. Блага, її важливість зумовлена тим, що встановлення причин злочинності дасть можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з нею. Однак ця проблема досі не знайшла однозначного вирішення у зв'язку зі специфікою вияву детермінації в соціальному середовищі [1, с. 158].

Від з'ясування детермінантів конкретного злочину залежить: встановлення його соціально-правової природи, окремих характеристик особистості злочинця, жертви злочину, розроблення запобіжних заходів, а також вирішення інших криминологічних проблем. Зважаючи на важливість детермінантів злочинності, не можна не погодитися з думкою А.П. Закалюка, що постає завдання максимально обґрунтовано, точно і предметно визначити ті явища, факти, процеси, умови, від яких залежить зумовленість злочинності, насамперед її спричинення [2, с. 183].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження детермінантів насильства в сім'ї (в тому числі й щодо дітей) присвячували роботи такі вчені, як А.Б. Блага, Л.В. Войтова, Б.М. Головкін, Т.В. Гончарова, І.І. Довгаль, Л.В. Крижна, Л.В. Левицька, Г.Ю. Мустафаєв, М.Ю. Самченко, В.М. Щербина-Прилука та інші. Однак зазначені автори, аналізуючи феномен насильства щодо дітей, не акцентували увагу на детермінантах злочинів саме проти життя та здоров'я щодо них.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі емпіричного дослідження визначити детермінанти мікрорівня злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї щодо дітей, на підставі яких у подальшому можна розробити дієві та ефективні засоби запобігання злочинам проти життя та здоров'я щодо дітей, які вчиняються в сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми насильства щодо дитини в сім'ї тривалий час не було прийнято обговорювати за межами сім'ї, зважаючи на відносну ізоляцію сімейних відносин від суспільства і на переконання, що вибір методів виховання – це особиста справа кожної родини. Проте на сучасному етапі міжнародна спільнота визнала таке насильство однією з найпоширеніших форм порушення природних прав дитини. Дитинство – це один із найважливіших етапів розвитку людини, коли закладаються фундаментальні моральні якості, основи взаємодії особистості із соціумом (у сім'ї, у закладах освіти, у майбутньому – з трудовим колективом тощо). Тому вчинення насильства щодо дітей становить велику загрозу не лише для їхнього фізичного та психічного здоров'я, а й загалом для їхньої подальшої нормальної соціалізації. Насильство щодо дитини в сім'ї закладає, крім іншого, і великі ризики формування девіантної поведінки такої дитини, є велика ймовірність, що вона перенесе цей негативний досвід у власні сімейні відносини, використає подібну модель поведінки батьків у стосунках зі своїми дітьми [3, с. 17].

Що стосується етимології поняття, то «детермінувати» (від лат. *determinare* – визначати) означає зумовлювати, прирікати, опосереднювати, викликати [4, с. 120]. Детермінація злочинності – процес спричинення, зумовлення чи реалізації іншого зв'язку певного явища, процесу чи їх сукупності з появою, відтворенням, зміною злочинності або окремим злочином. Криміногенна детермінація, таким чином, визначає залежність злочинності від визначених явищ, процесів. Охарактеризу-

вати детермінацію злочинності (окремого її виду чи злочину) – означає визначити набір факторів, з якими вона пов'язана, та з'ясувати їхню роль, вид зв'язку, механізми появи, відтворення, зміни злочинності [5, с. 128].

У сучасній юридичній літературі є різні поняття, що відображають зміст причинно-наслідкового комплексу: детермінація, причини й умови, фактори злочинності [6, с. 63]. Причинність є однією з форм детермінації [7, с. 76].

У науковій літературі немає єдиного підходу щодо визначення рівнів детермінант злочинів, має місце плюралізм і щодо їх кількості, і щодо назви. О.В. Пономарчук систему детермінант насильства в сім'ї стосовно неповнолітніх поділяє на два рівні: макро- та мікрорівень [8, с. 43], такого підходу до поділу детермінант насильства в сім'ї дотримується й Г.М. Лактіонова [9, с. 10–11].

Здебільшого вчені виокремлюють трирівневу систему детермінант насильства в сім'ї. Так, автори «Методичного посібника для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї» (Г.Ю. Мустафаєв та І.І. Довгаль) причини насильства в сім'ї поділяють на рівні: макросистеми, екзосистеми та мікросистеми [10, с. 64–65]. Б.М. Головкін поділяє систему детермінант умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у сімейно-побутовій сфері, на: макрорівень, мікрорівень та індивідуальний рівень [11, с. 77–78]. На наш погляд, найбільш вдалим, обґрунтованим та всеохоплюючим є поділ чинників насильства в сім'ї на рівні, запропонований А.Б. Благою: макро-, мезо- та мікрорівень [1, с. 160].

Вивчення детермінант мікрорівня дає змогу встановити причини та умови, які тією чи іншою мірою продукують вчинення насильства в сім'ї конкретною особою [1, с. 160].

Суспільна небезпека особистості злочинця формується найчастіше ще до моменту вчинення злочину, протягом тривалого часу. А в перші роки життя людини, коли процес становлення та розвитку особистості проходить найбільш інтенсивно, на неї насамперед впливає мікросередовище, у тому числі родина. Тому сімейне виховання у разі його дефектності може призвести до тяжких наслідків, стати причиною конкретного злочину [12, с. 10].

Як свідчать численні кримінологічні дослідження, одним із найважливіших факторів вчинення багатьох злочинів є негативний досвід із батьківської сім'ї злочинця. Вважаємо, що злочини проти життя та здоров'я дітей, що вчи-

няються в сім'ї, не є винятком, і саме недоліки сімейного виховання посідають чільне місце в системі детермінант, оскільки в дитячому віці формуються фундаментальні моральні засади, цінності, основи відносин із членами сім'ї, виховання дітей, виконання сімейних обов'язків тощо, якими особа буде керуватися все своє життя.

З цього приводу А.Б. Блага зазначила, що першим (та найважливішим) соціальним середовищем, що впливає на формування особистості, є родина, оскільки батьківське виховання та засвоєні в дитинстві основні принципи, форми і методи спілкування та взаємодії між членами сім'ї в дорослому віці стають підґрунтям відносин із власним подружжям та вже з літніми батьками [1, с. 190].

Досліджуючи причини й умови умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у сімейно-побутовій сфері, Б.М. Головкін зазначив, що 48,6% засуджених виховувались у сім'ях, де сімейні конфлікти і бійки (переважно на алкогольному ґрунті) були звичним явищем. А 55,6% винних визнали, що в дитинстві неодноразово ставали жертвами сімейного насильства з боку власних батьків, причому здебільшого це були фізичні покарання. Насправді цей відсоток дещо вищий, оскільки не кожна доросла людина відверто зізнається у неблагополуччі батьківської сім'ї [11, с. 92]. Ми погоджуємось із висновком Б.М. Головкіна, що конфліктну модель сімейних взаємин і силовий стиль їх розв'язання вони переносять із батьківських родин у власні сім'ї. А насильство, якому вони піддавалися в дитинстві, відтворюється ними щодо найближчих осіб як засіб компенсації за нестачу батьківського тепла, підтримки й опіки [11, с. 93].

Тобто простежується «спадковість» сімейного насильства, і ця негативна «естафета» переходить із покоління в покоління. Звісно, йдеться не про всі (без винятку) випадки, однак, як свідчать дослідження, така тенденція має місце. Погоджуємось із твердженням Г.Г. Мошака, що є залежність між частотою сварок у батьківській сім'ї і частотою сварок у сім'ях їхніх дітей [13, с. 19]. Як зазначають спеціалісти, діти із зазначеної категорії сімей переважно сприймаються як важковиховувані, соціально запущені. Дослідження свідчать, що 90–97% правопорушників – вихідці з неблагополучних сімей [14, с. 22].

Наступним фактором мікрорівня є пасивність (неповідомлення) осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про

факт вчинення насильства в сім'ї (у тому числі й щодо дітей). Таке неповідомлення призводить до латентності злочинів проти життя та здоров'я дітей, а також до безкарності винних осіб. Багато хто ще живе стереотипами невтручання в сімейні справи інших осіб, вважаючи, що в ці відносини не варто втручатися, адже в сім'ї всяке буває («посваряться – поб'ються – помиряться»), або живуть за принципом «моя хата з краю».

З цього приводу О. Ковальова зазначила, що коли по телебаченню показують черговий сюжет про дитину, яка внаслідок побиття батьками опинилася на лікарняному ліжку, суспільство обурюється, проте мало хто наважується зробити зауваження батькам дитини, які в громадському місці (на дитячому майданчику, у парку, магазині, на пляжі, вулиці тощо) застосовують до неслухняної дитини фізичну силу (б'ють, дають запотилничник, штовхають, тягнуть за руку тощо) [15, с. 22].

Повністю підтримуємо думку І.П. Криницької про те, що застосування педагогічного насильства до дітей стало звичною соціальною практикою, яка легітимізується людьми і відтворюється в системі побутового виховання [16, с. 9–10]. Тому вважаємо, що неприпустимо залишатись осторонь (у т. ч. не повідомляти уповноваженим органам про факт насильства, особливо коли воно вчиняється щодо дітей).

Варто пригадати резонансний випадок, коли мати залишила двох малолітніх дітей (1-річного хлопчика та 2-річну дівчинку) на 9 днів зачиненими у квартирі. За повідомленням Уповноваженого Президента України із прав дитини М.М. Кулеби, «сусіди чули плач дітей щоранку і щовечора. Є інформація, що навіть викликали поліцію, але на прохання дверей ніхто не відчинив і поліція поїхала. Про те, що діти закриті в квартирі, знала і їхня бабуся. Вона навіть приносила їм їжу, але не змогла зайти в квартиру. Повернулася додому». За словами омбудсмена, син безвідповідальної матері помер ще 3 грудня, тож дівчинка три дні перебувала в квартирі з мертвим братом [17]. Таким чином, бездіяльність працівників поліції та бабусі призвела до трагічних наслідків.

Водночас необхідно зазначити, що в деяких випадках завдяки адекватному реагуванню іншими особами на факт вчинення злочину щодо дитини було вжито заходи щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Так, наприклад, 12 січня 2012 р. класовод малолітньої учениці ЗОШ № 6 м. Ковеля побачила на її обличчі синці, тому після уроку залишила в класі, щоб поспілкуватися з цього приводу.

Як було з'ясовано, напередодні співмешканець її матері сильно побив дівчинку, а саме: наносив множинні удари руками по голові, змусив роздягнутися до білизни та підняти руки догори, після чого в присутності її малолітнього брата протягом тривалого часу з особливою жорстокістю наносив численні удари шкіряним паском по її сідницях, ногах, спині та руках, заподіюючи сильний фізичний біль та тілесні ушкодження. Потім він примусив потерпілу стати колінами на стілець, при цьому з метою посилення болю насипав на нього сіль та примусив її стояти тривалий час, піднявши руки догори.

Після цієї розповіді класовод її роздягнула і побачила, що в потерпілої по всьому тілу наявні синці. Після цього вона звернулася до директора школи, яка викликала міліцію. Наступного дня, після огляду лікарів, потерпілу поклали в лікарню на стаціонарне лікування. Дівчинку в лікарню відвезли вчителі, які надавали кошти на першочергові ліки [18].

Звісно, повідомлення адміністрацією школи про факт вчинення насильства щодо дитини правоохоронним органам – це їхній обов'язок, проте багато таких випадків залишаються «не поміченими» педагогічними працівниками (дошкільних або шкільних закладів), які мають безпосередній контакт із дітьми і візуально можуть бачити наявні ушкодження на їхніх тілах. Дослідження детермінантів цих злочинів, що вчиняються в сім'ї, потребує аналізу мотивів їх вчинення, оскільки це ті внутрішні спонуки (рушійні сили), якими керується конкретна особа під час вчинення злочину.

Результати аналізу кримінальних проваджень засвідчили, що в близько чверті виrokів був встановлений факт «неприятні стосунки». З цього приводу Б.М. Головкін зазначив, що на практиці досить часто під формулювання «неприятні стосунки» зводять різні за змістом окремі мотиви злочинної поведінки, такі як заздрість, образа, кривда, ворожнеча, неповага, ненависть, хуліганство, що суперечить етимологічній природі самого терміна «неприятнь». Виділення практичними працівни-

ками як мотиву умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, вчинених у сімейно-побутовій сфері, такого абстрактного мотиваційного блоку, як «неприятні стосунки», не може задовольняти кримінологів [11, с. 48–49].

Цілком погоджуємось із думкою вченого, оскільки це формулювання не дає змоги встановити причини та умови конкретного злочину, залишивши поза увагою істинні мотиви його вчинення. Такими мотивами під час вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей у сім'ї є: бажання позбутися потерпілого, покарання, бажання виховати і дисциплінувати, зігнання злості та агресії на потерпілого, самоствердження, ревності, ненависть тощо.

За даними нашого дослідження, безпосередніми факторами, які викликали вчинення злочинів проти життя та здоров'я дітей, є: конфліктно-агресивний характер винного – 35,8%; алкоголізм, наркоманія, токсикоманія винного – 25,3%; невиконання членами сім'ї своїх обов'язків – 17,5%; розбіжності щодо виховання дітей – 9%; конфліктно-агресивний характер тих, хто спільно з ним проживає, – 5,5%; конфліктно-агресивний характер потерпілого – 4,9%; незадовільні житлові умови – 2%. Наведений перелік детермінантів досліджуваних злочинів не є вичерпним, проте вважаємо, що саме ці фактори (кожен окремо або в певній сукупності) сприяють вчиненню злочинів щодо дітей [3, с. 151; 19, с. 72].

Висновки. Детермінантами мікрорівня злочинів проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї, є: негативний досвід із батьківської сім'ї злочинця (так звана «естафета» насильства, яка передається з покоління в покоління), пасивність осіб (родичів, близьких осіб, свідків, працівників правоохоронних та інших уповноважених органів), яким стало відомо про факт вчинення насильства в сім'ї (в тому числі й щодо дітей), мотивація злочину, тобто ті внутрішні спонуки, якими керується конкретна особа під час вчинення злочину проти життя та здоров'я дитини.

Список літератури:

1. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
3. Беспаль О.Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 294 с.
4. Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 1994. № 2. С. 115–123.
5. Орлов О. Детермінація злочинності. *Кримінологічний довідник / за заг. ред. О.М. Джужі і О.М. Литвинова*. Харків: Діса плюс, 2013. С. 128–129.

6. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.
7. Иванов Ю.Ф., Джу́жа О.М. Криминологія: навч. посібник. Київ: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2006. 264 с.
8. Правовий та соціальний захист неповнолітніх від насильства в сім'ї: наук.-метод. посіб. для працівників правоохорон. органів / А. Б. Блага, О. О. Бобрикова, О. А. Мартиненко та ін. Харків: Курсор, 2006. 127 с.
9. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В.М. Бондаровська, О.О. Кочеміровська, Г.М. Лактіонова, Ю.В. Онишко, Р. Хаар, Г.О. Христова; заг. ред. О. Кочеміровська. Київ: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. 372 с.
10. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / укл.: Г.Ю. Мустафаєв, І. І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с.
11. Головкін Б.М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.
12. Васильківська І.П. Криминологічні аспекти сімейного виховання: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.
13. Мошак Г.Г. Преступление в семье: истоки и профилактика. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1989. 156 с.
14. Ковальчук Т. Бібліотека як координатор у вирішенні проблеми щодо запобігання насиллю у неблагополучних сім'ях. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 10. С. 21–23.
15. Ковальова О. Застосування до дітей тілесних покарань з метою виховання: суперечність норм права, моралі та релігії. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль: Стереарт, 2014. С. 21–23.
16. Криницька І.П. Сімейне насильство над дітьми як соціальний феномен сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Харків, 2015. 20 с.
17. Про покинутих у зачиненій квартирі дітей знали бабуся та сусіди, – омбудсмен. URL: https://espresso.tv/news/2016/12/06pro_pokynutykh_u_zachyneniy_kvartyri_ditey_znaly_babusya_ta_susidy_ombudsmen.
18. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 13 червня 2012 р. у справі № 0306/2141/2012 (провадження № 1/0306/155/2012). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24622396#>.
19. Катеринчук К.В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 559 с.

Bespal O.L., Katerynychuk K.V. DETERMINANTS OF CRIMES AGAINST LIFE AND HEALTH THAT WERE COMMITTED AGAINST CHILDREN

As a result of analysis of case law, anonymous survey, which was made by child services staff, the factors which determine these crimes were identified. One of the most important factors of committing crimes is negative experience from the offender's family, which occupies a leading position in the determinant system, because in the childhood, fundamental moral principles, values, basics of relationships with family members, childrearing, fulfillment of family responsibilities etc. are formed. Any person will be guided by all these which moral principles during all his life.

The next factor of micro level is passivity (non-disclosure) of people (relatives, close people, witnesses, law enforcement officers and other authorized bodies), who found out the fact of committing domestic violence (including regarding children). Such a non-disclosure leads to the latency of crimes against the life and health of children and to impunity of criminals.

The results of analysis of criminal litigation announced, that nearly quarter of the verdicts was established the fact of enmity. Such a statement does not allow to find out the reasons and conditions of a particular crime, so the true motives of its commission remain without attention. Such motives for committing these crimes are: desire to get rid of the victim, punishment, the desire to educate and discipline someone, expulsion of anger and aggression against the victim, self-affirmation, jealousy, hatred etc.

The conclusion is made, that determinants of the micro level of crimes against the life and health of children, are committed in the family, are: negative experience from the offender's family, passivity of people (relatives, close people, witnesses, law enforcement officers and other authorized bodies), who found out the fact of committing domestic violence against children, motivation for the crime, that is, the internal motives that a particular person is guided while committing a crime against the life and health of a child.

Key words: life, health, children, violence, determinants.